

ЛУКА КЕЦМАН

КО ЈЕ У КОГА ЗАГЛЕДАН?

(Ревизор-сумњиво лице)

Апстракт: У Српској историји и теорији књижевности Николај Васиљевић Гогољ је означен посебном крилатицом: Сви смо ми изашли испод Гогољевог шињела. Његов утицај на наше књижевне, али не само књижевне, ствараоце и мислиоце с краја 19. и почетком 20. века је више него очигледан. Много је доказа за такву тврдњу, али се исто тако у нас, те тврдње ретко када подвргну критичкој анализи. У овом раду је направљена упоредна анализа Гогољевог Ревизора и Нушићевог Сумњивоог лица. Колико је Нушић заправо био загладан у Ревизора, како сам то тврди, а колико су то два аутохтона дела?

Упоређивати Ревизора и сваки нови текст, неизоставно Сумњиво лице и доказивати мора поновити све већ написано утицај Гогоља на Нушића, рекли и доказано. Тачно је да се Нушић би неки, залудан је посао. Толико је књига, студија, текстова и угледао на Гогоља и да је Сумњиво лице, како каже сам Нушић, гогољијада у два чина.

Како и не би када је Гогољ био омиљена лектира напредној омладини у 19. и почетком 20. века у Русији и Србији. Превођен и постављан на сцену био је свеприсутан. Хваљен и оспораван, Гогољ утиче не само на Нушића него и на Милована Глишића и Косту Трифковића. Коначно, Гогољева дела утичу и на нови правац у српској литератури – реализам.

Ипак, моје упоређивање Гогоља и Нушића навело ме је да поставим следећа питања; шта је то што је исто а шта различито у ова два сјајна драмска текста? Ко је у кога заглаван? Након детаљног упоређивања, чини ми се да је далеко више различитог, и то је главни мотив зашто пишем овај рад.

Позната је прича о настанку историјату Сумњивог лица. Ту причу је испричао сам Нушић у предговору пред београдску премијеру (1923.), у којој Нушић саопштава чудну бајку везану за историјат самог дела и признаје да је дело настало под директним утицајем Гогоља. Ову констатацију ваљало ми је учинити пре но што је критика као

своје откриће објави... рекао је Нушић присутнима и као да је тиме желео да одбрани своје дело или га заштити Гогољевим именом. Шта је то дакле Нушић желео да нам каже? Колико је у ствари присутан Гогољ у Сумњивом лицу?

Теме, врло сличне. Готово да се подударују.

Идеје идентичне. Приказати власт и инструмент те власти, бирократију.

Два основна елемента за драму су идентична, а остало? О томе и те како може да се разговара. Различитост је присутна иако на први поглед не изгледа тако. Зато ћу кренути редом.

РАДЊА обеју комедија одвија се на два места. У Ревизору, у дому градоначелника и у варошкој кафани. У Сумњивом лицу, у стану среског капетана и писарској соби у срезу, који су физички повезани једним вратима. Та битна разлика је заиста битна. Овим поступком Нушић јасно ставља до знања да границе нема. Јеротије Пантић као да нам саопштава, власт то сам ја, држава то сам ја и у просторном смислу.

Поистовећивање простора и државе је више него очигледна. Осим тога Нушић и у практичном смислу тиме постиже на динамици. Промена сцена је далеко бржа.

ЗАПЛЕТИ су иницирани сличним средствима. У Ревизору писмом градоначелнику да је ревизор кренуо из Петрограда, у Сумњивом лицу шифрованим телеграмом у којем пише да се на територији тог среза крије опасно сумњиво лице. Дакле, писмо и телеграм покрећу до тада учмале средине и стварају нове ситуације, које су различите. У Ревизору је доминантан страх од разоткривања њихових марифетлука, небриге, јавашлука, лоповлука, узимања мита и др. Тај страх чини да сви бивају слепи код очију и упадају у замку коју су сами поставили. У Сумњивом лицу телеграм буди у појединцима (пре свих Јеротију и Вићи) похлепу, подмитљивост, оговарање, кукавичлук који ће разоткрити право лице представника власти. Једино Јеротије и Вића виде директну корист од хватања сумњивог лица. У Ревизору сви траже могућност да се

окористе од подмићивања, тј. неделовања ревизора. У њему је заплет праволинијски у Сумњивом лицу је испрекидан, намерно ретардиран, управо када се очекује његов врхунац. Смишљено Нушић то чини. На почетку другог чина Нушић нам даје праву слику функционисања власти.

РАСПЛЕТ је различит. Једина сличност је у маштању главних јунака о генералском чину, односно класи. Нушић је ту доследнији. Јеротије свој сан саопштава на самом почетку комедије, док градоначелник почиње да сања тек на крају комедије.

Број ликова у Сумњивом лицу дупло је мањи него у Ревизору. Сви се разликују осим главних носилаца радње; градоначелник, жена и кћерка у Ревизору и срески капетан, жена и кћерка у Сумњивом лицу. Додуше и ту је неопходна мала корекција. Једино су градоначелник и срески капетан у основи слични ликови. Ана Андрејевна и Марија Антонова су доконе и беспослене, окупиране искључиво интригама и

љубавним згодама и надасве ривалке у кључним моментима односа са Хљестаковим. Њих две активно учествују у покретању радње, из личне користи пре свега.

Анђа и Марица свакако то нису. Нушић је створио маску патријархалне оданости у лику Анђе, покушавајући тако да успостави извесну моралну равнотежу. Анђа и Марица су типичан пример мајке и кћерке које имају природан однос нераздељивости. Такав однос рађа праву малу побуну код Марице, која у одређеним моментима представља реметилачки фактор у развијању радње комада. Та побуна доводи и до препознавања забуне у личности. Када већ говорим о ова два пара ликова, морам констатовати и то да у Ревизору не постоји ни један тзв. позитивни јунак, док се у Сумњивом лицу то може рећи за Анђу, Марицу и Ђоку. На тај начин Нушић је успео да мало обоји светлијим тоновима своје ликове, док је код Гогоља присутна само црна боја. То црnilо заиста доминира Ревизором. Као да сви ликови свирају на једној жици и то један

тон. Њихова историја је идентична и ми је сазнајемо кроз причу коју причају једни о другима. И само то. Јунаци Ревизора се не виде на делу (осим у сцени подмићивања Хљестакова, али то је већ последица). Дакле, Гогољ декларативно казује о њиховим греховима и једино преостаје да му се верује, што се и чини, зато што јунаци Ревизора ту причу потврђују својим страхом од евентуалне казне коју су заслужили. Ускраћена је могућност да се види како функционишу представници бирократије у конкретним ситуацијама. Нушић у Сумњивом лицу управо то чини. Почетак другог чина је конкретан приказ како то бирократија и власт функционишу на делу. Управо када је заплет доведен до врхунца, Нушић ретардира основну радњу, потрага за сумњивим лицем, и новом експозицијом у ствари говори о правим сумњивим лицима. Уместо да се деси очекивано дешава се неочекивано што драмском делу даје живост и вешто стварање 'правог главног јунака'. Зна се да добро скројена комедија управо обилује таквим неочеки-

ваностима. И не само то. Ликови из Сумњивог лица постају живи, људи од крви и меса, са свим својим манама и врлинама разоткривајући се до потпуне приватности. Њихова историја се дешава.

За своју причу о власти и новцу Гогољу је било потребно да створи 25 ликова. Нушићу дупло мање, дванаест. Оно што Гогољ експлиците разлаже, Нушић вешто сабија (Бопчински-Добчински – Алекса Жуњић, Градоначелник, Иван Кузмич Шпекин – Јеротије Пантић, полицајци Свистунов, Пуговицин, Ђержимода – Јоса пандур итд...) Гогољ спомиње полицајца Прохорова који је пијан и неупотребљив за акцију, Нушић од тог порока, који је тако својствен и нашем народу, ствара сјајан лик Жике писара. Лик толико захвалан за глумачке бравуре.

Нушић успева да своју радњу Сумњивог лица одржи у затвореној целини, да одслика средину затворену у себе. Дакле, успоставља принцип четвртог зида. Гогољу то не полази за руком. Јунаци Ревизора често по-

сежу за говором ‘у страну’ или ‘за себе’. Такав говор, зна се, намењен је публици и има за циљ да појасни, објасни или створи комични ефекат. На тај начин Гогољеви јунаци често прелазе рампу, понекад и успоравају радњу, да би све то кулминирало начелниковим директним обраћањем публици у осмој сцени петог чина.

Писма и телеграми су средства која су идентична и у једном и у другом делу. У оба случаја њима се стимулише комична радња. Код Гогоља на самом почетку и на крају, приликом разоткривања лажног ревизора. Колико је прво писмо било делотворно, узбуркало је и покренуло читаву радњу, толико је друго само у функцији разоткривања, без завршног акцента. Помало наивно делује читање писма Хљестакова упућеног свом пријатељу Ивану Кузмичу Трјапичкину. Ево зашто. Писмо доноси Иван Кузмич Шпекин, поштар, за којег се зна да пати од отварања и читања туђих писама. Присутнима саопштава да... чиновник за кога смо држали да је ревизор, није био

ревизор. Ту констатацију је могао сазнати једино ако је прочитао писмо, а прочитао га је што сам и потврђује. Како је онда могуће да није обратио пажњу на реченице које описују њега и то одмах после описа Начелника, већ то чита наглас пред присутнима, о којима је такође написана по која реченица? Такав човек би засигурно застао на таквом месту и регистровао коментар о њему, изоставио га приликом читања или пак учинио нешто друго. Гогољу је вероватно такав поступак био потребан како би иницирао читање писма, од руке до руке, и на тај начин активирао све присутне ликове на сцени.

Код Нушића употреба писама и телеграма је далеко тачнија и доследнија. Он се овим средствима веома вешто поиграва и активира их на тачним и неопходним местима која му служе да убрза радњу или створи комични ефекат. У два ефектна чина, Нушић чак једанаест пута посеже за овим средствима. Ево њиховог редоследа уз кратак коментар.

Прво писмо је Ђокино из Прокупља упућено Марици из

којег се сазнаје природа њиховог односа, Јеротијева слабост да отвара туђа писма, његова прошлост и индиректно увођење Ђоке у заплет комедије.

Телеграм први који доноси Вића, погрешно дешифрован, који има комични ефекат, али прилика је то да се упозна Вића и његова прошлост као и допуна Јеротијеве историје.

Друго писмо, заправо део писма којег Марица чита мајци, прескачући поједине делове (не случајно, то ће се касније открити) у којем позива Ђоку да дође из Прокупља и одседне у хотелу, нигде не излази и чека њена даља упутства. Дакле, писмо које је само повод да се упознамо са Марицином одлучношћу и спремношћу на побуну ако до ње треба да дође.

Телеграм први правилно дешифрован из којег се сазнаје да се у њиховом срезу налази сумњиво лице са антидинастичким списима и да је то млад човек. Тек сада се заправо покреће основна радња комада; потрага за сумњивим лицем. Али не само радња већ и жеља; сан о класи и напредовању Јеротијевом и Вићином решавању

брачног питања. Интересантан је монолог Јеротијев након договора са Вићом. Ту Нушић комбинује текст из погрешно дешифроване варијанте и ове друге тачно дешифроване да би одсликао сан о класи.

Треће писмо или тачније цедуљица коју доноси Јоса пандур (први пут се појављује са врло конкретним задатком) Марици у којем пише да је Ђока стигао у хотел и да чека даља упутства. Ником се није представио па ни газди хотела. Ово писмо кратког садржаја доноси веома битне податке за даљи ток радње.

Телеграм први који се поново чита пред целим саставом чиновника, као повод да се упознају остали ликови, њихова историја и карактери. Подела задатака и улазак Алексин са визит картом. Доноси је опет Јоса пандур и из ње се сазнаје готово све што треба да се сазна о једном лику: Алекса Жуњић – срески шпијун. Овај детаљ Нушић веома вешто користи дајући му двоструку улогу. Као прво, ствара комични ефекат, ко још јавно каже да је шпијун, и друго на тај начин сву пажњу концентрише на његов

улазак. Зашто? Зато што је његов улазак и те како важан, јер управо он доноси вест о томе да је сумњиво лице ту у хотелу.

Телеграм први, то јест део телеграма се поново чита (Таса га чита) у функцији потврде да је то управо та особа која се тражи.

Ту је и крај првог чина. Као што се види из наведеног, Нушић кроз читав први чин осам пута посеже за средствима која му и те како покрећу радњу и уз њихову помоћ казује битне податке.

Други чин.

Телеграм други којег диктира Јеротије Жики да га заведе, с намером да га пошаље министру у Београд. Овај телеграм је битан зато што се сазнаје његов садржај који неће одговарати садржају практично

Телеграма трећег који је заправо шифрован послат за Београд у којем Јеротије износи апсолутно лажан ток догађаја приликом хапшења сумњивог лица и његовог учешћа у свему томе.

Друго писмо пронађено у ‘антидинастичким списима’ код

Ђоке је у ствари Маричино писмо недочитано мајци. Ту се круг затвара. Оно што се 'није тицало' Анђе сада се и те како тиче Јеротија и Виће. Марица у писму врло сликовито даје опис свога оца и среског писара, извргавајући их руглу и смеху пред присутнима. Писмо врло ефектно представља увод у чин препознавања забуне у личности и ставља тачку на истрагу о сумњивом лицу.

Ако се овим средствима додају и она типа читања рецепата, списка за прање веша, читање песме; онда се с правом може закључити да је Нушић прави мајстор у коришћењу ових помагала у грађењу комедије.

Интересантно би било да на овом месту скренем пажњу на једну ситницу. Ова средства (писма, телеграми, цедуљице, визит карте) су неизоставни и често основни елеменат за грађење водвиља. Нушић их обилато користи али не дозвољава да потпуно скрене у водвиљски жанр.

Навео сам већ да и Ревизор и Сумњиво лице дају слику власти

и бирократије. Обе слике су сурово истините. И једној и другој су пуно замерали да су одвећ црне. Ипак, Нушићева слика је прошарана и понеком ведром бојом. Она нема намеру да суди. Гогољева то чини. Прави ревизор је ипак стигао, вероватно и казна за оне који су је заслужили. Нушићева сумњива лица настављају свој живот. Као коров који ће поново изникнути ако није у корену сасечен. Управо тако се и помаља глава газда Миладина иза једног рафа у последњој сцени Сумњивог лица. Није ли Нушић био далековидији? Знао је Нушић, а и данас се зна, да перпетум мобиле власти нико не сасече.

На крају још једно мало запажање. Приликом посете Москви и Универзитету театралне уметности Гитис, у децембру 2014. године, поставио сам уваженом проф. Владимиру Андрејеву питање: како ви играте Нушића? Одговорио је: са задовољством и радошћу! Поредите ли га са Гогољом и његовим Ревизором, било је друго питање. Одговорио је, зачуђено и кратко, не!